

ուստի սաստիկ կը բարկանայ այն նշանաւորը լսեալէ: Երկու մայրերն այս պատճառաւ իրար հետ խայտառակ կերպով իւր իւրահին, իսկ Փարսէշ ամենաազնիւ կերպով իւր առնելիքները կը պահանջէ Օսէփին, երբ մէկ ամիս պայմանաժամ էր տուած իրեն, կ'ուրանայ այս վերջինն ունեցած դրամն եւ զօգնէր գաղաստանի կը մասնէ: Եւ այն միջոցին, որ Օսէփին ըստ էր կնիք Սայաթ, որ բնաւ տեղեկութիւն չունէր այս զեպքէն, բաղձնիւ հրաւիրեալներու հետ ուրախութեամբ կը նստի լսող խաղալու, ահա ներս կը մտնէ Փարսէշ գաղաստանական պաշտօնէի հետ, եւ մի առ մի կնիքէ կու տայ Օսէփին բոլոր շարժական ինչքը: Մարմարով իւր յուսացած փողերուն անյայտանալը տեսնելով՝ կը մեծ է զնատու: Այս կերպով կը անգործ պատուաւոր բայց գծաբաւ Օսէփի օջախը:

Քաղաքը Օլնին 3 արարուած է, եւ ներկայացուած է տաւջին անգամ 1873ին:

Սունդուկեանց օսնի նաեւ Գլխէշէն օսքէն էր է, վոգըվել (vaudeville) մէկ արարուածով:

Կարգաւոր Սունդուկեանցի գեղեցիկ գրուածոց մէջ Կոփաստու մարդաբանութիւն բնասանական կեանքը, մարդ ստիպել կը յիշէ մեր բանաստեղծին ասեւ տուածը Տփղիսեցի կնիքային՝

«Թէ սիրում ես թամաշա,
Պիտիս բլիշ քաղցուածք» (Տ Տփղիս):

Տեսաւ մեր ընթերցողն թէ Սունդուկեանց ամենայն պարզութեամբ մեր առջեւ կը դնէ այդ խաւաւն, ինչպէս եւ նորա հոգապետները: Ինչո՞ւ արեւոք թեր Կ. Պոլսոյ գաղաւթները մեծագոյն ուշադրութիւն չունին թատերաբեմի թեան, եւ Սունդուկեանցներ չեն հաներ, երբ ոչ հմուտութիւն, ոչ տոխիթ եւ ոչ նիւթ կը պահի իրենց այս մասին:

Գ. Սունդուկեանց գրած է իւր կատակերգութիւնները, զխնայաբար հոյ գրաստաններու մասնակցութեամբ եւ խորհրդով, որոնց մէջ յիշուելու արժանի են հանգուցեալ Ամերիկեանցն եւ նոր յորեմիստօրն Մոկիեան:

Սունդուկեանցի գրուածներն, (որոնցմէ ումանը նաեւ վրացերէն թարգմանուած են), իրեն մի միայն Տփղիսու հետաքրքրական, ուրիշ քաղաքացի բեմերուն վրայ գրեթէ երբեք չեն ներկայացուիր: Նախ՝ վրան զի բովանդակութիւնը մի միայն Տփղիսու կեանքէն է, մանաւանդ որ Տփղիսեցոց լեզուաւ է գրուած, որ էթէ լեզուն փոխուի՝ գրուածն իւր արժէքին մեծ մասը կը կորսուածէ: Երկրորդ՝ իրեն բուն ճարտար թատերագրութիւնը, սորա շունչն այն յատկութիւններն եւ յարմարութիւններն որ կը պահանջուին բեմական գրուածոց յաւելութեան համար: Սունդուկեանցի դործերը կարող են գոհացնել միայն տեղական թեմէն ու յոյժերը: Ազամեանի, Մնակեանի, Վարդուխանի նման համառու գրչաբաններ բնականաբար չեն կրնար գոհ մնալ այն ձգեզուած, եւ շատ աւելորդ ու անյարմար խոսակցութիւններով եւ հեւերով լին թատերագրութիւններէն: Օր մի տարանգաւորն Ազամեան կը դիմէ մեր թատերադրին: «Գ. Սունդուկեանց, կ'ասէ, այսպէս կատակերգութիւններ գրեցիք, — ինչո՞ւ ինձի համար թատերագութիւն

մի չէք յորիներ, — Սունդուկեանց ստիպուած էր լռել բնականաբար, Էէքսպիեր լինելու յոյս չունէր: Թէեւ ինչպէս վերն յայտնեցիք, Սունդուկեանցի բեմական գրուածները գեւ. այն դո՞ւր չունին, որ ընդհանուր ձայնը թմբու վրայ երևան, բայց մեծ շատ ուրախ կը լինէինք եթէ Սունդուկեանց իւր հետեւողներն ունենար, թէեւ գրուածները Ձկնի-ձկնի-ձկնի, մայ օյ ձկնի եւ Գոլլը Դոլլի նման անհամ գրուածներ լինին: Ծանկալի էր մանաւանդ, որ առ հասարակ Ցափկաձայնը գրագէտները պր. Գր. Սունդուկեանցի հետեւելով եւ թատերագութեան պատշաճաւոր ուշադրութեամբ՝ ժամանակին պահանջմանը յարմարին, թողուն միանգամ ընդ միշտ զԱրգաւ Մամիկնեան, Վառհանայ պատերազմը, Սանդուխեան, Արշակ Բ. ն, եւ այլն, եւ տեղական կնիքը մէջ փնտռելն չիւնէր, երեսն հանելով պատասխանիչն ու մոլորութիւնը, եւ արժանիքը գրուատելով:

(Հարանային):

Գ. ՏՈՐԻՍՆԱ

ՆԵՐ ՏՊԵՐԳՐԱԻԹԵՆ ՆՈՐԱԳՐԻՆ ԵՐԵՒԱՆԵՐԷ

Պիտանական աշխարհի անշուշտ մեծ զարմանք եւ ուրախութիւն պատճառող վերնագրոյ մեկնութիւն տալէն յետոյ՝ հարկ կը համարինք լեհաստանի ոչ աննշան հայ գաղմկականութեան՝ վրայ յարդր կարեւոր սեղեկութիւնները տալ: Վրան զի մեր առաջիկայ յօդուածն ստոր հետ սերտ յարաբերութեան մէջ կ'իւրեւայ:

Պատմութիւնը կը վկայէ թէ Բագրատունեաց շարստութեան (dynastie) եւ Ընի մայրաքաղաքին կործանմանէն ետեւ՝ Թ.Գ. դարուն մէջ (1239), երբ ալ տարա ազգաց յարձակմանց առջեւ թմբերն բարձուեցան, Հայ աւագանին, մեծամեծը եւ անուակամը տեսնելով այնուհետեւ իրենց սեպհական ստացուածոց եւ կենաց անապահովութիւնը թողին մեկնեցան հայրենիքէն: Մե՛կ մեծագոյն մասը Նիկիիի վաղմիկ եւ Ցաւրոս լեռանց վրայ հիմն գրաւ վերջին փոքրիկ թագաւորութեան, միւս մասն՝ ասորին անգին ցրուեցաւ: Բայց, ինչպէս կը տեսնենք, նաեւ գերդաստաններ խուսի խուսի դէպ է հիւսիս եւ արեւմուտք յառաջանալով Մուսուլման եւ ետքէն Պոսթոլման եւ լեհաստան անցան տեղական իշխանութեան առատաւոր արարուածութիւններէն ու դիւրութիւններէն քաղաքեւալ, եւ այն տեղուանքը կամենից, Սերէթ, Մուշալա, Պոթան, Չեռնովից, Գուգի, Լեմպրէ (Իվլով), Եաշալովայ, Չամնացայ եւ ուրիշ քաղաքներ տեղաորեցան:

Հաստ հաւանական կը կարծենք, որ թէ դէպ ի նիւթիկում եւ թէ մանաւանդ դէպ ի յերկրայ գաղթողներու մեծ մասն՝ հասարակ ժողովրդենէն չէր, վասն զի ուսմիկ եւ աղքատ ժողովրդեան ստացուածքն ընդհանրապէս կարող չէ պնշափ հարստահարիչներ հրապուրելու, եւ հետեւաբար աղքատ ժողովուրդը չունէր ստացուածոց կողմնաւոր պնշափ երկիրդ, եւ գլխաւորաբար կը պակսէր նիւթական կարողութիւն օտար աշխարհ գաղթելու, ուր ստուգիւ իւր ապագայն ներկայէն շատ փառաւոր պիտի չլլար։ Աստի այս մեծ գաղթականութիւնն անտարակոյս ժողովրդեան ընտիր մասը (մեծամեծներն, ազնուականները, հարուստները) պէտք ենք ենթադրել։ Ասոնք որչափ կրցան, իրենց անարժակն ստացուածքը շարժականի փոխելով, ունեցած դրամն թանկագին ու թեթեւ գոհարներն, ոսկեղէնն ու արծաթեղէնը, — իսկ տիկնայք՝ ինչպէս կ'ենթադրուի, մեծապէս գոհարներն ու ոսկեհումքն զգեստները, դարձեալ գերդաստանին անգամներն ու ծառաներն հետ առած հայրենիք թողուցին՝ եւ լաւագոյն հայրենիք փնտռելու դիտաւորութեամբ մեկնեցան գացին, առանց ապահովագլէ գիտնալու թէ ուր եւ մննչու ուր։ Այսպէս հետգլէն Զասան լեհաստանի մայրաքաղաքն ու միւս գլխաւոր քաղաքները։

Հին լեհաստանի թագաւորութեան այլեւայլ քաղաքներու մէջ, ինչպէս մնացած յիշատակարանները կը վկայեն, Հայք բազմաթիւ հասարակութիւններ կապած էին, որոնք թէ իշխանութեամբ, թէ հեղինակութեամբ, թէ պատուով եւ թէ ստացուածով նախապատիւ դիրք մ'ունէին տեղացի ժողովրդոց մէջ։ Թէ առաջին հայ գաղթականութիւնն յաղորդութեամբ սկսաւ պայծառանալ լեհաստանի մէջ, անկէ կըրնանք մակարերիք, որ ետքէն, երբ եկրորդ գաղթականութիւն մ'ալ անցաւ լեհաստան, հայ գաղթականաց բազմութիւնը կը համրուէր 40.000 տուն։ Ասոնք հետգլէն շատ մեծ ազատութիւններ ու շնորհմունքներ ստացան, ազգային սեպհական իրաւունքներ եւ առանձին ազգապետ (պոլ) ունէին։ Այսպէս ազգապետ շնորհուեցաւ ի մասնաւորի 1344ին կամեիցի, եւ 1356ին իվոֆի (Լեմպիկ) Հայոց։ Սեկիզմունտի որով (1515ին) յատուկ հայ դատաստանարան մ'ալ կազմուեցաւ ի Լեմպիկ, ուր դատաստանական գործողութիւնը հայերէն լեզուաւ կը կատարուէին։ Ենթադրուի Հայք անշուշտ նախանձելով ասոնց լաւագոյն բրից վրայ, լեհաստան անցան եւ իրենց բազմութեամբ լեհ-

հաստանի հին հայ գաղթականութիւնն որդեկացին, լեհահայք հարկադրեցան անոնց զնշանելու եւ դատաստանական լեզուն թափաբերելի փոխել, վասն զի այս նոր գաղթականը թափաբերէն միայն կը խօսէին։ Լեհաստանի դիւաններու մէջ մննչու ցայսօր թափաբի լեզունով շատ դաշնագիրներ, դատաստանական որոշումներ, քաղաքական մուհասաբներ, հայուէգրներ, եկեղեցական արձանագրութիւններ կան։

Երբ մէկ կողմանէ լեհաստանի հայ գաղթականը իրենց նոր հայրենեաց մէջ լեւուր ազատութիւն, անդորրութիւն, խաղաղութիւն, ընչոյց եւ կենաց ապահովութիւն կը վայելէին, հարկ եւ նշադրել թէ միւս կողմանէ նաեւ մտաւոր զարգացում, գիտութիւն, կրթութիւն, արուեստ ու վաճառականութիւն իրենց մէջ յառաջացած էին։ Եւ այս պնշափ աւելի, որչափ լեհաստանի այն ժամանակուան թագաւորութիւնն եւրոպայի ծաղկեալ, քաղաքակիրթ տէրութիւններէն էր։

Մասնաւոր մտաբերութեան արժանի է մասնաւոր որ Հայք ընդունելով լեհագրի գրարթ ընտելութիւն, յառաջացած էր իրենց մէջ ազգային բանաստեղծութիւնն ու տաղաչափութիւն։ Ասոր վկայ են ի մէջ այլոց Եւսեպի վարդապետ, Եսիր քահանայ, Միխայ սարկաւազ, Մկրտիչ Տարոնցի, Վրթանէ վարդապետ, Նախաջ Փրկել կամ Փրկան, Մեծփանոս Թոխաթեցի, Թուսա երէց եւ ուրիշներն, որոնց անուամբն մեզի հասած են ռոմանաւոր շարժով գրուած շատ մ'անծանօթ մնացած ազգային երգեր, որքեր, տաղեր, գանձեր, եւ այլն, որոնք որչափ ալ ժամանակին լեզուի անխառնութիւնն մեր առջեւ դնեն, սակայն բանաստեղծութեան զարգացման գեղեցիկ օրինակներն։

Ապահովագլէս կրնանք ուրեմն ընդունիլ թէ լեհաստանի Հայք լուսաւորութեան, մտաւոր զարգացման եւ գիտութեանց մէջ Հայաստան մնացող եւ ուրիշ ուր եւ կողմ գաղթող ազգայնոց հասարակ էին, երբ ոչ աւելի։ Ցպագրութեան ձեռնարկութեան շարժառիթն, այսինքն ձեռագրաց սակաւութիւնն, մաշիւն ու հնանալն, օրինակողներուն վարձատրութեան մարմնութիւնն, եւ այլն, կ'երեւայ թէ լեհաստանի Հայոց մէջ ալ զարթուեցած ըլլալ բազմաթիւ արագ գրութեան սկիզբ ընելու այն միջոցին, երբ անդիւն արեւելք Աբգար թոխաթեցին քրտնաշնչ

1 Մեր ձեռքը թեպէտ դաշնագրերն չկան, բայց կան հայաստան թափաբերէն լեզունով շատ մը ռոմանաւորներ, տաղեր եւ ծանօտ հոգեւոր եւ եկեղեցական երգեր։ Հնդկի միջոցաւ առիթ կ'ունենանք զատեղ ընթերցողաց ծանօթացնելու։

